

JUMALATE HUKK VÕI RELIGIOONIDE TAASSÜND? MÕTTEID RELIGIOOSSEST VEENDUMUSTEST POLIITIKA VAHENDINA

ANDRES SAUMETS

Sissejuhatus

Pärast 11. septembri kurjakuulutavaid ja traagilisi sündmusi tõusis võitlus rahvusvahelise terrorismi vastu paljude riikide poliitilisse päevakorda. Samal ajal kerkis küsimus: missugune roll konfliktides on religioonidel? Kuna neid terrorirünnakuid oli võimalik seostada islami fundamentalismiga, oli see fakt paljudele inimestele kogu maailmas tõenduseks, et Lääne tsivilisatsiooni turvaukse taga kogub sissemurdmiseks jõudu fanaatiliste moslemite “püha sõda”, millele saab olla vaid üks ennetav vastus. 21. sajandi alguse religioosset ja maailmavaatelist maastikku ei iseloomusta üksnes sekulariseerumis- ja moderniseerumisprotsessid, vaid ka “religiooni taassünd”, mis inimest kujundava jõuna saavutab üha rohkem avalikku mõju. Religioon võib olla moraalse käitumise tähtis allikas, aga ka oluline tegur vägivaldsetes konfliktides. Seetõttu on oluline leida vastus küsimustele, kas religioonides peitub mingi olemuslik vägivallapotentsiaal, mis muudab vältimatuks religioonide vägivaldse kokkupõrke ning viib maailmapoliitika uude ajastusse, kasutades poliitikat koguni oma eesmärkide saavutamise vahendina, nagu seda võib näiteks välja lugeda Samuel P. Huntingtoni kohati lausa apokalüptilise värvinguga poliitilistest “prohvetikuulutustest”, või saab religioosseid veendumusi teatud tingimustel ka nii tõlgendada ja rakendada, et neil on konflikte leevendav ja koguni lahendav mõju.

Kas oleme jõudnud ususõdade ajastu künnisele?

Kui võtta tõsiselt ameerika politoloogi Samuel P. Huntingtoni laialt levinud seisukohti, siis aeti inimkond pärast külma sõja lõppu välja senisest julgeolekuparadiisist.¹ Peamiselt välis- ja julgeolekupoliitika valdkonnas tegev olev Huntington võttis endale ambitsioonika ülesande kirjeldada pärast “idabloki” kokkuvarisemist taas kujunemisejärgus olevat postkommunistlikku maailmakorda selle geneesis. Üliriikide globaalne ideoloogiline konkurents oli oma aja ära elanud ja koos sellega ka stabiilne, huvide tasakaalustatust silmas pidav maailmakorra poliitika. Riikidevahelised vastasseisud ei kao aga kuhugi, väidab Huntington, vaid need asenduvad poliitiliste ja sõjaliste kokkupõrgetega erinevate kultuuride ja tsivilisatsioonide vahel. Teisisõnu, maailm on taas astumas “us sõdade ajastusse”.² Jääb mulje, et Huntington mitte ainult ei kirjelda neid uusi “maailmapoliitika ehitusklotse” ja saabuvat ajastut, vaid üritab oma nägemuse kirja panna otsekui *self-fulfilling prophecy*.³ Huntingtoni tekstid maalivad lugejate silme ette hirmuäratava pildi, kuidas usulised rahvuslased tõstavad maailma erinevates paikades pead, pääsevad võimule ja õhutavad oma poolehoidjates viha teisitiuskujate vastu. Lihtsusstatult väljendudes võitlevad kristlased moslemite vastu, moslemid hindude vastu, hindud kristlaste vastu ja nii edasi. Maailmal seisab ees verise protsessi kaudu poliitiline muutumine, ja viimaks seisavad rinnetena vastastikku usundid, uskonnad ja usuvooulud, kes riikide ja rahvusvaheliste alliansside abil võitlevad eesõiguse ja juhtpositsiooni nimel selles maailmas. See on maailm, milles tuleb korrigeerida preisi sõja-

¹ See ja ka järgnevad S. P. Huntingtoni seisukohad on pärit teostest, mis on ilmunud ka eestikeelsete tõlgetena: **S. P. Huntington**. Tsivilisatsioonide kokkupõrge? — Akadeemia, nr 6, 1995. Lk 1205–1233 (The Clash of Civilizations?, 1993) [Edaspidi **Huntington** 1995]; **S. P. Huntington**. Tsivilisatsioonide kokkupõrge ja maailmakorra ümberkujunemine. Tartu: Fontes, 1999. (The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, 1996) [Edaspidi **Huntington** 1999].

² Ususõdade ajastut võib läänemaailma jaoks lõpetatuks pidada Westfaali rahuga, mille 1648. a sõlmisid Münsteris ja Osnabrückis Saksa-Rooma riigi keiser ja Rootsi ning Prantsusmaa, lõpetades nii verise Kolmekümneaastase sõja, mis on ajalukku läinud viimase suure religioonisõjana (kuigi religiooni võib sõja ühe elemendina kohata ka hilisemates sõdades ning konfliktides). Westfaali rahu üheks oluliseks tulemuseks oli religiooni ja rahvusvahelise poliitika lahutamine. Vrd ka Huntington 1999. Lk 72.

³ Vt **M. Riesebrödt**. Die Rückkehr der Religionen. Fundamentalismus und der “Kampf der Kulturen”. München, 2001. Lk 15. [Edaspidi **Riesebrödt** 2001]

teoreetiku Karl von Clausewitzi tuntud mõtteavaldust, et sõda on poliitika jätkamine teistsuguste vahenditega. Huntingtoni järgi elame hoopis maailmas, kus poliitika on tegelikult religiooni jätkamine teistsuguste vahenditega, sõjast saab aga Jumala kohus.

Kui tekib konflikt tsivilisatsioonide või religioonide vahel, on igati mõistetav, et toetust püütakse leida teistelt oma tsivilisatsiooni või religiooni esindajatelt. Huntingtoni sõnusti on külma sõja järgses maailmas poliitilise ideoloogia ja traditsioonilise võimutasakaalu, mis senini toimisid koostöö ja koalitsioonide moodustamise põhialustena, hakanud asendama tsivilisatsiooniühisus, mida tuntakse ka “sugulasmaa” sündroomina. Konfliktides, mis on puhkenud pärast külma sõja ajastut taolise tsivilisatsiooniühisuse pinnal, kuid mis, tõsi küll, ei anna veel tsivilisatsioonidevahelise sõja mõõtu välja, näeb Huntington teatud iseloomulikke, eespool mainitud verisele tulevikustsenaariumile viitavaid elemente.⁴ Kuid toogem mõned konkreetsed näited uue ususõdade ajastu esimestest “kuulutajatest”. Huntington näeb neid iseloomulikke elemente Bosnias ja Tšetšeenias, Indias, Indoneesias ja Nigeerias. Nendes maades seisavad vastastikku erinevatest religioonidest pärit vastased, kes on otsustavalt, relv käes, valmis võitlema oma religiooni eelisseisundi nimel. Bosnias on omavahel konfliktis katoliiklikud horvaadid, ortodoksed serblased ja islamiusulised bosnialased.⁵ Tšetšeenias võitlevad islamiusulised rahvuslased ortodokssete venelaste vastu, Indias vägivallatsevad äärmuslikud hindud moslemite ja kristlastega, Indoneesias korraldavad vastastikku tapatalguid moslemid ja kristlased ning ka Nigeerias leiavad aeg-ajalt aset verised rahutused moslemite ja kristlaste vahel. See, et nendes piirkondades verised sõjalised konfliktid toimuvad, on vaieldamatu tõsiasi. Kuid see, miks need inimesed omavahel sõdivad, pole nii ühemõtteliselt mustvalge, nagu seda võiks väita Huntingtoni stsenaariumi järgi. Kuigi see kõlab lihtsustatult, võitlevad need inimesed Huntingtoni väidet aluseks võttes omavahel vana põhimõtte “Üks riik, üks religioon”⁶

⁴ Vrd **Huntington** 1995. Lk 1218jj.

⁵ Bosnia-Hertsegoviina puhul tuleb rõhutada asjaolu, et rahvus on sisuliselt defineeritud religiooni kaudu: lõunaslaavi keelte hulka kuuluvat serbohorvaadi keelt kõnelevaid roomakatoliiklasi nimetatakse horvaatideks, ortodoksseid kristlasi serblasteks, islamiusulised kehtivad omaette rahvusena (moslemid-bosnialased). Ca 43% elanikest on moslemid, 31% serblased ja 17% horvaadid.

⁶ Tegemist on paradigmatiga, mis määratleb religiooni ja riigi suhete põhivormi nii, et religioon, õigemini konfessioon(id) on riigikorra vundamendiks, seega on tegu

ümberpööramise nimel, mis uutes oludes kõlaks nii: “Üks religioon, üks riik”. Selle põhimõtte läbisurumine maailmas, kus enamikus riikides on tegemist rohkem kui ühe suure usundiga (või ka uskkonnaga), nõuab aga paratamatult ohvreid ning üldjuhul saadab seda protsessi erakordne julmus kas füüsilises või vaimses mõttes vähemusse jääjate vastu.

Tuleb tõdeda, et see Huntingtoni tees uue maailmapoliitika ajastu algusest on leidnud tänaseni suurt avalikku vastukaja ning andnud alust kõikvõimalikeks poliitilisteks analüüsideks ja usulisteks spekulatsioonideks. Teesi puhul kõidab külma sõja aegsete vastasseisudega harjunud inimesi eelkõige selle vastuvõetavus, sest traditsiooniline eristamine “sõbra” ja “vaenlase” vahel arvukates konfliktides langeb tõepoolest kokku eristamisega “uskliku” ja “uskmatu” vahel. Eesmärk pole mitte niivõrd postkommunistlikul ajastul toimuvate maailmaajalooliste muutumis-protsesside teaduslik ja diferentseeriv seletus, vaid pigem hoopis tendentsliku maailmapildi loomine, mis asendab vana ja mugava “hea-halva” dihhotoomia pelgalt uue kaksikjaotusega.

Samuti aitab Huntingtoni väide kokkupõrgetest erinevate kultuuride vahel — ja kultuure saab edukalt defineerida religioonide kaudu — ülevaatlikumalt, ja mis veelgi olulisem, ka asjatundmatule inimesele mõistetavalt seletada vanadest liitekohtadest mõranevat ja koost lagunevat maailma. Pärast 11. septembril 2001 USAs toimunud traagilisi sündmusi kuulutasid paljud poliitikud ja poliitikateadlased, et maailm pole pärast neid terrorirünnakuid enam endine. Lugematute inimeste mõtteis oli üks põletav küsimus: “Mis küll toimub?” See paljude inimeste küsimus sai “huntingtonlikult” selge vastuse 11. oktoobril 2001 ilmunud Andrew Sullivani provokatiivse pealkirjaga artiklist “See on ususõda”,⁷ kus rõhutati, et puhkenud konfliktis on kesksel kohal just usuline mõde.

---

religiooni ja riigi liiduga. Õhtumaises traditsioonis võib seda nimetada Püha Rooma riigi mudeliks “unum corpus Christianum” (üks kristlik ihu) ehk üks riik ja üks religioon riigi alamatele. Ka reformatsioon ei muutnud selles paradigmas põhimõtteliselt midagi: 1555. a katoliiklaste ja evangeelsete valitsejate vahel sõlmitud Augsburgi religioonirahu üheks tähtsamaks juriidiliseks põhimõtteks oli “cuius regio, eius religio” ehk kelle valitsusalal elad, selle religiooni pead sa ka järgima.

⁷ Artikkel “This Is a Religious War” ilmus New York Timesis. Eesti keeles on see tõlkeartiklina ilmunud ajalehe Eesti Kirik 2003. a numbrites 32–36. — Andrew Sullivan, mitmete mainekate auhindadega pärjatud üks tänapäeva provokatiivsemaid poliitika- ja sotsiaalkommentaatoreid, TIME Magazini esseist ja Sunday Time of Londoni kolumnist. Sullivani kodulehelt (andrewsullivan.com) võib leida igapäevaseid kommentaare sise- ja rahvusvahelisest poliitikast kuni kultuuri ja religiooni teemadeni.

17. septembril 2002 üllitatud USA riikliku julgeoleku strateegia toonitab: “Sõda terrorismiga ei ole tsivilisatsioonide kokkupõrge. Samas paljastab see [sõda] kokkupõrke ühes tsivilisatsioonis eneses, lahingu islami-maailma tuleviku pärast.” Igati “huntingtonlikult” kõlab aga järgmine lause, mis ei jäta lugejale erilist tõlgendamisruumi: “See on ideede võitlus ja selles valdkonnas peab Ameerika peale jääma.”⁸ Tegemist on kummalise “äratundmisrõõmuga”, kui Huntingtoni poolt visandatud maailmapoliitika koordinaatteljele saab taas selgelt kanda “liitlased” ja “vastased” ning kui poliitika muutub uuesti “ellujäämisürituseks”. Neil tingimustel on suhteliselt lihtne anda vastust küsimusele, mis selles maailmas õieti toimub: käimas on oma julgeoleku tugevdamine kaitsevõime kaudu, jämedakoeliste koalitsioonide moodustamine ning “usuwendade ja -õdede” materiaalne ja ideeline ühtehoidmine nii oma regioonis kui ka maailma teistes paikades.

Huntingtoni tees tsivilisatsioonide kokkupõrkest ja ususõdade ajastu algusest on pärvinud nii poolehoidu kui ka ägedat kriitikat.⁹ Käesolevas kirjutises on erinevatest kriitilistest lähenemisviisidest valitud üks võimalik suund, mille puhul on luubi alla võetud väide ususõdade ajastu saabumisest ning mille eesmärk on näidata, et niisuguse stsenaariumi vallandumine pole siiski vältimatu. Selleks annab lootust tõsiasi, et valdav enamik riikidevahelisi konflikte saab siiski taandada kindlatele poliitilistele või majanduslikele motiividele. Tõsi küll, konfliktiosaliste (selle mõistega on silmas peetud konfliktis osalevaid pooli) poliitiline eliit saab religioosseid veendumusi ja eelkõige erinevusi konfliktiosaliste usutunnistuses vägivalda soosivalt instrumentaliseerida ehk teisisõnu, kasutada religiooni poliitika tööriistana.

---

⁸ The National Security Strategy of the United States of America. IX. Transform America's National Security Institutions to Meet the Challenges and Opportunities of the Twenty-First Century. <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss9.html>, 21.11.2003.

⁹ Huntingtoni üks innukamaid kriitikuid, Chicago ülikooli religioonisotsioloog Martin Riesebrodt, kes on kriitilise vaatluse alla võtnud eelkõige Huntingtoni “tsivilisatsiooni” mõiste, on kasutanud koguni poleemilist, kuid teatud mõttes siiski tabavat võrdlust, et Huntingtoni “Tsivilisatsioonide kokkupõrge” on omamoodi “21. sajandi *mythos*”. Ta ei tõmba sellega mingeid ideoloogilisi paralleele minevikuga ning on nõus, et subjektiivselt huvitub Huntington rahumeelsest maailmakorrast. Aga Riesebrodt juhib oma aruteludes tähelepanu sellele, et Huntingtoni mudel sisaldab sellist hoolimata teatud potentsiaali diktatuuri ja sõja legitimeerimiseks. Riesebrodt hoiatab, et taolised müüdid on ja jäävad poliitiliselt ohtlikuks, eriti kui neid jutustab sedavõrd mainekas politoloog ja need nii laialt levivad. — Vt **Riesebrodt** 2001. Lk 16–17.

Siinkohal võib näitena tuua ülemaailmse terrorivastase koalitsiooni loomise, mille vägagi küsitav religioosne “saatemuusika” näitab, kuidas oma põhiseaduste kohaselt religiooselt neutraalsed riigid ei suuda kriisiolukordades piirduda sekulaarsete argumentidega, vaid “argumenteerivad” *de facto* taas usulis-arhailiselt, kutsudes üksteist üles “pühale vastusõjale”, nagu see oli tavaks keskajal, “ristisõdade” kuulsusetult lõppenud ajajärgul. Inimestes tahetakse tekitada pseudoreligiooset otsustavust ja üksmeelt, liigitades ja jagades reaalsuse heaks ja halvaks, tsiviliseerituks ja tsiviliseerimatuks ning nõudes nendelt piiramatut solidaarsust põhimõtte järgi: “Kes ei ole meie poolt, on meie vastu.” Aga ka isiklikud hinnangud terrori kohta, nagu näiteks “jällestusväärne” või “hukkamõistu vääriv” on oma juurtega vanades religioossetes eristustes “puhta” ja vältimist vääriva “jälkuse” vahel.¹⁰

Kui religiooni selline instrumentaliseerimine peaks õnnestuma, toob see endaga tavaliselt kaasa erakordse julmuse konfliktide lahendamises ning tülitsevate poolte igasugune omavaheline leppimine näib võimatuks. Seetõttu tuleks tähelepanu pöörata ka nendele võimalustele, kuidas summutada või koguni vältida seda vägivaldsusse viivat jõudu, mis tekib konfliktiosaliste vahel religioossete konfliktide pinnal.

Religioosne tegur konfliktides

Tsivilisatsioonide identifitseerimisel toob Huntington esile mitmeid objektiivseid eristamiskriteeriume, nagu veri, keel, religioon, elulaad. Olulisim nende seas on aga religioon. “Väga suurel määral on peamised tsivilisatsioonid inimkonna ajaloos olnud lähedalt seostatavad maailma suurte religioonidega; ning rahvad, kes on etniliselt ja keeleliselt samad, ent religioonilt erinevad, võivad üksteist tappa, nagu on toimunud Liibanonis, endises Jugoslaavias ja India subkontinendil.”¹¹ See on üllatavalt naiivne konfliktistsenaarium, et inimesed üksteist just erineva religiooni tõttu tapavad. Religioon(id) ei pea olema ainuüksi oma olemasolu tõttu konfliktide ja vägivalda allikaks ehk teisisõnu: religiooni(de) olemuse

¹⁰ Vrd A. Saumets. Ääremärkusi uue “ristisõja” künnisel ehk kas islam on oma olemuselt vägivaldne? — Teekäija, nr 2, 2003.

¹¹ Huntington 1999. Lk 57.

hulka ei kuulu vägivaldsus. Samas ei saa eitada seda, et religioon(id) on mänginud konfliktides ja vägivalda eskaleerumises teatud tingimustel rolli ja võivad seda teha ka tulevikus.¹² Religioon ise on küll vaid väga harvadel juhtudel “piisav” massimõrvade põhjus.

Huntingtoni “stsenaariumi” põhjal on maailm jõudnud uue ajastu algusse. Seniste üliriikide Nõukogude Liidu ja Ameerika Ühendriikide asemele tulevad suuremate tsivilisatsioonirühmade¹³ tuumikriigid, mis juhivad enda ümber enamasti kontsentriliste ringidena koondunud riikide blokke (alliansse), milles valitsevad ühiskondlikul tasandil samad või vähemalt sarnased usutunnistused.¹⁴ Nii on Hiina kujunemas konfutsianistlik-asiatliku bloki poliitiliseks keskpunktiks. Tekkimas on muhameedlik blokk, millel küll veel puudub tuumikriik, sest erinevalt mõnest teisest “tsivilisatsioonist” pole islamimaailm seni eriti vaeva näinud poliitilise ühisstruktuuri loomisega.¹⁵ Indiast peaks saama hinduistlik külgetõmbepoolus ja kaitsevõim. Läänemaailma blokki asub juhtima USA, kes koondab enda ümber kõik õhtumaise kristliku traditsiooni pinnal asuvad riigid. Venemaast saab aga slaavi (ortodoksse) alliansi tuumikriik.

Uue maailmapoliitilise ajastu liikumapanevateks jõududeks on religioossed sarnasused ja erinevused. Sarnasuste pinnal leiavad tuumikriigid liitlasi ja loovad alliansse, erinevused võivad aga viidata mõõtuandvatele konfliktijoontele tulevikus. Konfliktid maailma-religioonide vahel teravnevad, sellal kui konfliktid ühe maailmareligiooni sees¹⁶ hakkavad oma senist tähendust kaotama. Võib öelda, et see on usutunnuste järgi korrasstatud maailma intellektuaalne pelgupaik, mis annab Huntingtonile nii-

---

¹² Lisan siinkohal ühe tsitaadi Eesti endiselt kaitseministrilt Jüri Luigelt: “Religioon ise ei ole agressiivne... Pigem on küsimus selles, et iga religioon on täpselt nii argessiivne, kui argessiivseks juhid ja õpetlased teda tõlgendavad.” — J. Luik. Eesti ja islamiterrorism. — Eesti Päevaleht, 11. oktoober 2001.

¹³ Tänapäevased tsivilisatsioonid Huntingtoni järgi on 1) hiina (sinoiline), 2) jaapani, 3) hindu, 4) islami (muhameedlik), 5) Lääne, 6) ortodoksi (?), 7) Ladina-Ameerika, 8) Aafrika (?). Nagu näha, on tsivilisatsioonid määratletud eelkõige usu põhjal: hiina ehk konfutsianistlik, hindu ehk hinduistlik, islami ehk muhameedlik, ortodoksi ehk õigeusklik, Lääs ehk (vähemalt tinglikult) lääne kristlus ehk katoliiklik ja protestantlik maailm. Vrd **Huntington** 1999. Lk 14.61–65.

¹⁴ Vt **Huntington** 1999. Lk 201jj.

¹⁵ Teatud samme islamimaailma “vaimse” ühtlustumise suunas on siiski tehtud; näitena võib tuua 1969. aastal Marokos asutatud organisatsiooni Islamic Conference (OIC).

¹⁶ Näiteks kristluses kokkupõrked katoliiklaste ja õigeusklike vahel, islamis sunniitide ja šiitide vahel.

suguse lihtsa tõlgendamisskeemi nii oleviku kui ka tuleviku jaoks ja millesse ta kergekäeliselt paigutab kõik tänapäeval toimuvad verised kokkupõrked. Ta näeb neis konfliktides tegutsemas jõude, mis on võtnud sihiks religioosse homogeensuse ja võõraste jumalate kõrvaletõrjumise.

Kas Huntingtoni tees religioonide vältimatust ja vägivaldsest kokkupõrkest ikka peab paika või on võimalik sellele tänapäeva maailmast empiirilisi vastuväiteid leida?

Esiteks, kui me vaatleme tänapäeva sõdu ja relvastatud konflikte, siis enamik neist toimuvad ühe riigi siseselt, see tähendab, et esmajoones toimub võitlus ühe või mitme mässulise grupeeringu ja valitsusele alluvate relvajõudude vahel. See tähelepanek kehtib 2002. aastal maailmas registreeritud 29 sõjast 27 sõja puhul.² Teisisõnu, tegu on niinimetatud “kodusõdadega”, mis võivad kanduda ka naaberriigi territooriumile ja mis toimuvad üldjuhul ka ühe ja sama maailmareligiooni poolehoidjate vahel. Väite illustreerimiseks võib tuua mitmeid näiteid: “islami tsivilisatsiooni” klannisõjad Somaalias, verised kokkupõrked Alžeerias ja Iraagis, Esimene Lahesõda Iraagi ja Iraani vahel või niinimetatud kurdide sõjad Türgis ja Põhja-Iraagis. “Kristlikus kultuuriruumis” toimunud sõdade ja relvastatud kokkupõrgete illustreerimise näidetena võib tuua genotsiidi Rwandas ja Burundis³ või režiimivastase sõjalise võitluse Gruusias.⁴ Kuna taolisi näiteid esineb arvestataval hulgal, on ameerika politoloog Joseph S. Nye⁵ jõudnud järeldusele, et tänapäeval ei leia aset uue üleilmse konfliktirühmitise kujunemine. Pigem võime olla tunnistajaks lagunemisprotsessile riikides ja riikide vahel, mille käigus erinevalt Huntingtoni “tsivilisatsioonide (religioonide) kokkupõrke” teesist on üha rohkem

---

² Sellekohase põhjaliku analüüsi koos vastavate näidetega on koostanud Hamburgi ülikooli poliitikateaduste instituudi sõjapõhjuste uurimise töörühm (Arbeitsgemeinschaft Kriegsursachenforschung/(AKUF). Info on olemas instituudi kodulehel: http://www.sozialwiss.uni-hamburg.de/publish/lpw/Akuf/kriege_aktuell.htm, 4.12.2003.

³ Klassikaline näide selle kohta, kuidas Huntingtoni “tsivilisatsioonide kokkupõrke” paradigma konflikti põhjuste uurimisel kõige vähem paika peab, sest omavahel vaenutsevad hutud ja tutsid jagavad keelt, religiooni, elu- ja riietusviise jms.

⁴ Aastail 1991–1993 toimunud võitlus president Zviad Gamsahurdia poolehoidjate ja opositsiooniliste jõudude vahel.

⁵ **J. S. Nye.** Conflict after the Cold War. The Washington Quarterly 19/1, 1995. Lk 5–24.

märgata “väikeste erinevuste nartsissismi”.⁶ Reaalses elus näeb see välja nii: täiesti tavaliste võimu-, heaolu- või valitsemiskonfliktide käigus muutuvad võrdlemisi väikesed usulised erinevused, nagu näiteks erinevused sunniitide ja šiitide või katoliiklaste ja protestantide või katoliiklaste ja ortodoksides vahel, äkitselt ülimalt olulisteks. Ignatieff rõhutab koguni seda, et mida ebaolulisem on erinevus, seda täielikumana püütakse seda näidata ja seda agressiivsemalt käitatakse erinevuste kõrvaldamisel, see tähendab “oma” kehtestamisel.⁷ Suured ja ülekaalukad sarnasused, mis nende usuvoolude ja -osaduskondade vahel eksisteerivad, jäävad seevastu tagaplaanile.

Teine argument, mida võib tuua väite vastu, et maailmareligioonid kujutavad endast maailmapoliitikas vägivalda soosivat jõudu, on tõsiasi, et pole võimalik täheldada selliseid blokkide moodustumise protsesse, mis kulgeksid piki religiooselt defineeritud konfliktijooni. Alliansside tekkimises ja stabiilsuses domineerib jätkuvalt võimu- ja ohutasakaalu loogika. “Islami tsivilisatsiooni” kuuluvad Kuveit ja Saudi Araabia otsisid samasse “tsivilisatsiooni” kuuluva Iraagi rünnakute eest abi “lääne (kristlikult) tsivilisatsioonilt”. Muhameedlikke bosnialasi ja Kosovo elanikke kaitsesid ortodokssete serblaste eest “lääne (kristlikud)” armeed.⁸ Nendest piirkondadest pärit moslemitest sõjapõgenikke võeti vabatahtlikult suurel hulgal vastu Euroopa “kristlikes” riikides, sellal kui Kosovost väljaetud serblasi ei oodanud nende “ortodoksset” vennad ja õed Belgradis sugugi avasüli. 1994. a. Jeemenis toimunud kodusõja ajal ruttas islamimaailma üks tuumikriike, Saudi Araabia, appi sekulaarsele

---

⁶ Seda probleemistikku on analüüsinud Michael Ignatieff oma essees “Väikeste erinevuste nartsissism”, mis on teatud mõttes kriitiline vastulause Huntingtoni teesile ja mida käsitletakse teoses: **M. Ignatieff**. Sõdalase au. Tallinn, 2001. Lk 36–70.

Toon sellest esseest esile Freudi mõtte Ignatieffi parafraasina, mis viitab paradoksaalsele suhtele agressiooni ja nartsissismi vahel (52): “Varjamatus vastumeelsuses ja vastikuses, mida inimesed tunnevad võõraste suhtes, kellega neil tuleb tegemist teha, võib näha enesearmastuse — nartsissismi — ilmingut. Enesearmastus aitab üksikisikul end säilitada ning ta käitub nii, nagu peaks igasugune kõrvalekalle just temale omasest arenguteest kutsuma esile kriitika ning vajaduse teist muuta.”

⁷ *Ibidem*. Lk 52.

⁸ Vrd **Huntington** 1999. Lk 368–370.

Huntington teeb selles “tsivilisatsioonide-vahelise reaalsuse” kontekstis arvukalt etteheiteid USA presidendi Clintoni administratsioonile, kes “rikkus tsivilisatsioonilist käitumisnormi” ja tegi koostööd islamiriikidega, eelkõige Türgi ja Saudi Araabiaga, ning toetas Balkani konfliktis nii poliitiliselt kui ka sõjaliselt Bosnia moslemeid.

Lõuna-Jeemenile, et võidelda koos islamistliku Põhja-Jeemeni vastu. Ida-Aasias toetuvad Jaapan, Lõuna-Korea ja Taivan oma julgeolekus täiesti Ameerika Ühendriikidele. Taolisi näiteid allianssidest, mis ei hooli erinevustest religioonis, võib tuua teisigi. Nende näidete põhjal näeme, et Huntingtoni kirjeldatud “kultuuriringid” ei kujuta endast sotsiaalse ja usulis-kultuurilise identiteedi ja solidaarsuse reaalseid ühtsusi, vaid hoopis geopoliitilisi fiktsioone.⁹ Religioosne lähedus (erinevus) rahvaste ja riikide vahel ei vii automaatselt kaasaelamisvõime tekkeni ja rahuni nende vahel, nagu ka religioosne kaugus (erinevus) ei vii automaatselt võõrastuse ja sõjani.

Kui jälgida külma sõja järgset maailma, siis (demokraatliku ja kapitalistliku) Lääne ning (totalitaarse ja kommunistliku) Ida vastasseisu asemele on tekkinud üha kasvav vastasseis (rikka) Põhja ja (vaese) Lõuna vahele. Kolmas argument Huntingtoni teesi vastu johtub eelkõige kriisidest vapustatud riikide vaatlemisest Lõunas. Olgu see siis Aafrikas või Lõuna-Ameerikas, kõikjal võib täheldada seda, et religioonide poliitiseerumine ning uskllike radikaliseerumine — mida seal vaieldamatult esineb — järgneb reeglipäraselt majanduslikule allakäigule ja sellega kaasnevale viletsusele ning elanikekihtide sotsiaalsele diskrimineerimisele. Seevastu Põhja heaoluühiskondades pole religioosne pluralism olnud siiani mingi eksistentsiaalne probleem. Alles siis, kui avaneb kuristik vaeste ja rikaste vahel, kui on selgelt näha, kes on ühiskonna moderniseerimise ja reformimise käigus võitjad ja kes kaotajad, pälvivad religioossed liikumised inimeste tähelepanu ja nende read täienevad kiiresti. Nii on see olnud ajaloos ja pole põhjust kahelda, et see ka tulevikus teisiti oleks. Alles seejärel on religioonijuhid ja usulised liidrid suutelised kasutama oma järgijate lojaalsust, mis on sündinud nende inimeste viletsusest ja hädast, omaenese poliitiliste eesmärkide saavutamisel. Religioonid pole tänases maailmas sugugi anakronismid ja “mineviku varjud”, nagu seda on kuulutanud mitmed ise möödanikuks muutunud ideoloogiad, vaid õigem oleks rääkida hoopis religioonide globaalsest taassünnist.¹⁰ Religioonide “renessansi” üheks otsustavaks põhjuseks on

---

⁹ Vrd **Riesebrodt** 2001. Lk 24.

¹⁰ Prantsuse sotsioloog ja politoloog Gilles Kepel, üks mainekamaid islami fundamentalismi spetsialiste, on nimetanud seda religioonide taassünni (eelkõige fundamentalistlikus vormingus) “Jumala kättemaksuks” (La revanche de Dieu). Vrd **Huntington** 1999. Lk 125–134.

aga käesolev arengu- ja moderniseerimiskriis maailma erinevates paikades. Verised vastasseisud ja konfliktid, mida võib riikide vahel täheldada, ei järgi niivõrd eristamist “uskliku” ja “uskmatu” vahel, kuivõrd just eristamist “vaese” ja “rikka” või “keskuse” ja “ääremaa” vahel.

Religioonide vältimatu vägivaldse kokkupõrke teesi vastu kõneleb niisiis empiiriline silmanähtavus. Samas ei tohi sellest ekslikult järeldada, nagu poleks religioossete usutunnistuste omavahelistel erinevustel tänapäeva konfliktide jaoks mingeid tõsiseid tagajärgi. Siinkohal tuleks lühidalt tähelepanu pöörata sotsiaalteaduste tavapärasele konflikti ja konfliktikäitumise eristamisele.¹¹ Kuigi eespool kõlas väide, et religioonid on väga harvadel juhtudel konfliktide põhjuseks, võivad nad sellest hoolimata tähelepanuväärsel moel mõjutada konfliktiosaliste käitumist, täpsemalt öeldes seda viisi, kuidas konfliktid kulgevad ja kuidas neid lahendatakse.

Senine uurimine on näidanud, et see, missuguseid vahendeid konfliktiosalised valivad ja milline on nende valmidus kasutada vägivalda, sõltub kolmest tingimusest. Tegu on tingimustega, mille puhul religioossete veendumuste olemasolu võib konfliktikäitumises tehtavatele sammudele mõju avaldada: 1) konfliktiosaliste suhtumine konflikti objekti; 2) nende suhtumine vastasesse selles konfliktis ja 3) nende asetsemine avaramas sotsiaalses keskkonnas, mis teatud konfliktikäitumist legitimeerib või delegitimeerib.¹²

Nende tingimuse vahendusel võib tavaliste võimu-, heaolu või valitsemiskonfliktide “rikastamine” sakraalse sümboolika ja religioosse retoorikaga, mis on poliitilise eliidi üks armastatumaid “vangerdusi”, anda olulise panuse konfliktide vägivaldseks eskaleerumiseks. Jäädes eespool nimetatud skeemi juurde, võib väita, et vägivalda kasutamine näib kergem olevat, 1) kui ühe konfliktiosalise liikmed on oma juhtide mõjul veendunud selles, et võideldakse püha asja eest; 2) kui nad advud konfliktis oma vastast “saatanliku” vastasena; 3) kui nad on religioossete institutsioonide kaudu seotud ühiskonnaga.

---

¹¹ Vrd nt **C. R. Mitchell**. *The Structure of International Conflict*. London, 1981. Lk 35–36.

¹² Vt **V. Rittberger, M. Zürn**. *Towards Regulated Anarchy in East-West Relations*. — Volker Rittberger (ed.). *International Regimes in East-West Politics*, London/New York, 1990. Lk 29–31.

Õeldust ei tohiks teha ekslikku järeldust, nagu lahendataks ilma religioosse legitimaatsioonita konflikte alati rahulike vahenditega. Kuid konfliktide vägivaldse eskaleerumise tõenäosus kahtlemata kasvab, kui konfliktiparteide juhid võtavad oma poolehoidjate mobiliseerimiseks tarvitusele religioosse retoorika ja sakraalsed sümbolid.

Oluline on eristada omavahel konflikti, selle põhjusi ja konfliktikäitumist. Arusaadavamaks muudab taolise eristamise vajalikkuse näide Nigeeriast, kus 2001. a puhkesid taas relvastatud rahutused religioossete ja etniliste gruppide vahel.¹³ Pinnapealsel vaatlusel võib konflikti põhjuseks pidada islami õigusemõistmise ehk šariaadi (erineval määral) sisseviimist Põhjaregioonis,¹⁴ kus moslemid on elanike seas ülekaalus. Vähemusse jäänud kristlaste identiteet on sattunud ohtu ning nad kaitsevad ennast ja oma usku vajaduse korral ka vägivalda kasutades. Tegelikuses on konflikt Nigeerias märksa mitmekihilisem, erinevused kristluse ja islami vahel pole seal kaugeltki esikohal. Pärast kodusõda, mis laastas maad aastail 1967–1970 ja mille käigus hukkus ligi 3,5 miljonit tsiviilelanikku, võttis Põhjaregioonist pärit sõjaväelaste ja majandusjuhtide koalitsioon võimu Nigeerias enda kätte. Riik ja rahvamajandus käisid järk-järgult alla, olukorda destabiliseerisid veelgi korduvad sõjaväelised riigipöördeksed. Kui 1990. aastatel vastupanu autoritaarsele ja korrumpeerunud režiimile kasvas, tõi režiim nüüd teadlikult mängu “religioosse kaardi” ning üritas selle abil opositsiooniliikumist killustada. 1999. a pidi režiim välismaailma survele korraldama demokraatlikud presidendivalimised. Tänu paljude moslemite häältele võitis valimised jorubade¹⁵ hulgast pärit kristlane ja reformist Olusegun Obasanjo. Aastakümneid oli Nigeeria poliitikas domineerinud Põhjaregioon, nüüd oli võimu kaalukauss kaldunud Lõunaregiooni poolele. Põhja poliitiline eliit

---

¹³ Nigeerias toimuva relvastatud konflikti kirjelduse aluseks on võetud Hamburgi ülikooli poliitikateaduste instituudi sõjapõhjuste uurimise töörühma (AKUF) koostatud analüüs: http://www.sozialwiss.uni-hamburg.de/publish/lpw/Akuf/kriege/289bk_290bk_nigeria.htm, 08.12.2003.

¹⁴ Taoline islamiseerimine on käivitunud Nigeeria kolmekümne kuuest osariigist kaheteistkümnes põhjapoolsemas.

¹⁵ Nigeeria etniline koostis on väga kirju ning etnilised vastuolud lõhestavad ühiskondlikku elu. Suuremateks rahvasteks on riigi põhjaosas hausad ja fulbed, kagus ibod ja edelas jorubad; lisaks neile on Nigeerias veel sadu etnilisi vähemusi. Valitsevaks religiooniks põhjas on islam ja lõunas kristlus. Pooled jorubadest on tänapäeval küll moslemid, kuid poliitiliselt kalduvad nad toetama ülekaalukalt kristlikku Lõunaregiooni.

tundis, et uued arengud seavad ohtu nende võimu, ja üritas riiki muuta juhitamatuks, et luua eeldused uuele sõjaväelisele riigipöördele. Selles kontekstis viidi 1999. a novembris põhjas asuvas Zamfara osariigis sisse šariaat, mis vallandas ahelreaktsiooni ka teistes osariikides. Tulemus oli ettenähtav ja brutaalne. Mõlemat religiooni esindavad äärmuslikult meelestatud noorukid korraldasid veriseid tänavalahinguid, mille käigus põletati nii kirikuid kui ka mošeesid. Riiki tabasid erinevates paikades taas vägivaldallained, mille käigus on tänaseks hukkunud kümneid tuhandeid inimesi. Seda, kuidas konflikt edasi areneb, on praegu raske ennustada. Kuid kindel võib olla selles, et niisuguse ulatusega vägivaldseid rahutusi ei oleks Nigeerias puhkenud, kui vana poliitiline eliit ei oleks olukorra destabiliseerimiseks teadlikult provotseerinud religioosseid osaduskondi.

Vägivalda ohjeldamise või ärahoidmise võimalused konfliktis

Kui konfliktikäitumist võib vägivaldsuse suunas mõjutada “religioosse kaardi” mängutoomine, siis tekib küsimus, kas on olemas ka mingeid vahendeid ja teid, et ohjeldada või koguni ära hoida religioossete veendumuste instrumentaliseerimist võimuteadliku eliidi seas. Üldistades võib rääkida kolmest strateegiast, mida saab seostada kolme politoloogilise uurimistraditsiooniga: 1) *realism*, mis rõhutab riikliku võimu tähendust anarhia ületamiseks või leevendamiseks nii sise- kui ka välispoliitikas; 2) *liberalism*, mis asetab analüüsi keskpunkti indiviidide ja gruppide omakasupüüdlikud huvid, mis on nende poliitilise tegutsemise liikumapanevaks jõuks; 3) *konstruktivism*, mis rõhutab tegelikkuse sotsiaalset konstruktsiooni ja tõstab vastavalt sellele esile poliitiliste sündmuste suunamise ja kontrollimise ühiskondlikult jagatud käitumisreeglite ehk sotsiaalsete normide kaudu.¹⁶

---

¹⁶ Vt **V. Rittberger**. Konflikt- und Gewaltpotentiale in den Weltreligionen? Hg. von R. Hempelmann. Religionen und Gewalt. Berlin, 2001. Lk 8–10.

Kui võtta nimetatud suunad lähema vaatluse alla, siis realistid¹⁷ lähtuvad sellest, et organiseeritud kollektiivide vahel, olgu need siis riigid, etnosed või religiooniosadused, on konfliktid vältimatud. Enamikul juhtudel pole võimalik neid konflikte kokkuleppeliselt lahendada, vähemalt mitte enne, kui mõni kõrgemalseisev vägivallamonopoliga instants pole langetanud oma vahekohtuniku otsust, millega konfliktiosalised on sunnitud nõustuma. Konfliktiosaliste julgeoleku jaoks on oluline see, et nende vahele tekiks teatud võimu- või ohutasakaal. Teisisõnu püüeldakse niisuguse olukorra poole, et iga riik, etnos või religiooniosadus saaks aru sellest, et nad ei saa oma poliitilisi eesmärke saavutada relvade ja vägivalla abil.

Realistide positsioonilt vaadatuna võib üheks vastustrateegiaks olla relvastatud militaar- või siis politseijõudude abil religioosete veendumuste niisuguse vägivaldsusele viiva mõju ohjeldamine, vajadusel ka mahasurumine. Võtmesõnaks on siin “tasakaal”: mida rohkem on ühe religiooniosaduse liikmed veendunud oma nõudmiste legitiimsuses ja mida vähem nad respektierivad oma vastast, seda tugevam peab olema see konkreetne vastane või vahelesekkumiseks valmis olev “kolmas jõud”, näiteks mõni kõrgemalseisev rahvusvaheline instants või naaberriik. Selleks, et luua toimivat ja hirmutavat tasakaalu vaenutsevate rühmade vahel, taotlevad realistid piiride loomist, mis tõmbab konfliktiosaliste vahele selged eraldusjooned ja mida saab vajadusel kaitsta. Kui see põhimõtte kanda üle religiooniosaduste konteksti, siis tähendab see konkreetselt seda, et omavahel vaenujalal olevad rühmad tuleb üksteisest selgepiiriliselalt lahutada, vältimaks näiteks etnilist “puhastustööd”, seda isegi siis, kui lahutamise hinnaks on näiteks etniliste rühmade ulatuslik ümberasustamine teistesse piirkondadesse.

Sellise vastustrateegia rakendamine tekitab õigustatult palju küsimusi. Kui konfliktiosaliste juhid on veendunud oma religioosete tegutsemismotiivide õigsuses, kui nad usuvad, et võitlevad “püha asja” nimel ning selles võitluses on õigustatud ka vägivalla kasutamine, siis ei ole võimalik pelgalt hirmutamis- ja allasurumisstrateegiatega efektiivselt nende vastu võidelda. Surve religiooniasjades sünnitab vaid uut usulist fanatismi ja uut usuliselt motiveeritud vägivaldat. Kui rakendada konfliktiosaliste

---

¹⁷ Antud kontekstis võib realistide hulka paigutada sellised mainekad politoloogid nagu Samuel P. Huntington, Gilles Kepel, Bassam Tibi, Jeffrey Seal jt.

ümberasustamisstrateegiat, siis tuleb tõdeda, et taolised aksioonid nõuavad samuti nii moraalseid kui ka füüsilisi ohvreid tsiviilelanike seast. Samal ajal ei ole võimalik kindlalt väita, et nende sammudega taotletud tasakaal vaenutsevate konfliktiosaliste vahel tõepoolest saavutatakse, olukorra kestvast stabiliseerimisest rääkimata. Järelikult tuleks otsida alternatiivseid strateegiaid, mille abil tõkestada konfliktikäitumise raames religioosete veendumuste instrumentaliseerimist.

Eespool oli põgusalt juttu kiiresti kasvavast sotsiaalsest vastasseisust Põhja ja Lõuna vahel. Sellest lähtuvalt väidavad liberaalsed sotsiaalteadlased,¹⁸ et konfliktide religioosne radikaliseerumine on eelkõige lõunapoolkeral paiknevates riikides arengu- ja moderniseerimiskriisi tagajärg.¹⁹ Kui nende maade inimestele õnnestuks pakkuda veenvaid tulevikuperspektiive ning sotsiaalseid garantiisid, oleksid nad kriisiolukorras kasutusele võetavale religioossele retoorikale vähem vastuvõtlikud ning ei liituks usuliste äärmuslastega. Liberaalsed sotsiaalteadlased soovivad rakendada “probleemsetes” maades ulatuslikke arengu- ja demokraatiseerimisstrateegiaid, sest neil pole kahtlust, et majanduslikult ja sotsiaalselt arenevad ning osalus-demokraatia teel olevad ühiskonnad on religioossele vägivaldale vähem vastuvõtlikud kui majanduslikes ja poliitilistes kriisides vaevlevad autoritaarselt juhitud ühiskonnad. Niisuguste suurejooneliste arengu- ja demokraatiseerimisstrateegiate suurimaks probleemiks on paraku see, et nende rakendamine eeldab toimiva riigi olemasolu, mis oleks ka majanduslikele ning poliitilistele reformidele avatud. Kuid paljudes maailma kriisiregioonides on just see oluline eeldus täitmata, järelikult pole ka nendest strateegiatest loodetud kasu oodata.

Kolmanda uurimistraditsioonina tuleks nimetada konstruktivismi ja seda suunda esindavaid teadlasi.²⁰ Konstruktivistid püüavad astuda argumenteerivasse vaidluste usuliste natsionalistide ja äärmuslastega, kes propageerivad oma jumala ja religiooni nimel vägivalda ning vihkamist.²¹ Konstruktivistid püüavad kasutada konflikti lahendamiseks konstruk-

¹⁸ Antud kontekstis võib liberaalsete sotsiaalteadlaste hulka paigutada sellised mainekad politoloogid ja konfliktuurijad nagu Harald Müller ning Joseph S. Nye.

¹⁹ Vrd **J. S. Nye**. Conflict after the Cold War. The Washington Quarterly 19/1, 1995. Lk 5jj.

²⁰ Konstruktivistide seast võib esile tuua selliseid poliitikateadlasi nagu Stefano Guzzini, Emanuel Adler, Ted Hopf või Volker Rittberger.

²¹ Vrd **A. Wendt**. Social Theory and International Politics. Cambridge, 1999. Lk 20–21.

tiivset inimõistust. Nad lähtuvad sellest, et poliitilised ja usulised liidrid saavad oma poolehoidjaid säilitada vaid siis, kui nad suudavad neid veenda oma strateegiate õigsuses. See hõlmab ka küsimust, kas vägivalda kasutamine on kohane või mitte. Maailma poliitiline ajalugu näitab, et totalitaarsed riigid ja autokraatsed ning autoritaarsed võimurid kardavad üle kõige argumentide ja vastuargumentide avalikku esitamist, arvamuste paljusust ning näevad vaeva selle nimel, et kontrollida oma võimu all olevat avalikkust ja avalikku arvamust. Just religioosse avalikkuse puhul õnnestub see kontroll aga väga piiratult. Seetõttu on siin olemas ulatuslik ruum erinevate arvamuste levikuks, mis muidugi võivad olla ka sootuks erinevate suunitlustega.

Konstruktivistide eesmärk on teavitada inimesi poliitiliste liidrite tegelikest motiividest. Kui lisaks sellele õnnestub inimestele selgitada ka inimelu väärtustamise ja kaitsmise vajadust, siis võib loota, et poliitiliste liidrite religioosne retoorika avaldab neile inimestele oodatust vähem mõju. Konstruktivistid jätkavad vana “valgustuslikku” traditsiooni ega tee muid kõrgeleenusi strateegilisi ettepanekuid kui vaid argumenteeriv võitlus inimeste terve mõistuse nimel.²²

Esmapilgul võib jääda mulje, et konstruktivistide lähenemine on naiivne ja nende soovitusel lootusetud. Tervel mõistusel ja religioosel fanatismil ei näi just palju ühist olevat. Kuid ometi pakuvad nad olulisi pidepunkte selle kohta, et religioossetele veendumustele apelleerimisel ei pruugi olla üksnes konflikte teravdav, vaid ka konflikte leevendav, vahel koguni neid lahendav mõju. Poliitilisest ajaloost leiab ridamisi näiteid selle kohta, kuidas religioossete liikumiste ja osaduste seast on esile tõusnud sotsiaalsed liikumised, mis püüdnud radikaalsete sotsiaalsete ja poliitiliste reformide poole ning rõhutanud samal ajal vägivalduse põhimõtte ranget järgimist. Üheks selliseks klassikaliseks näiteks on India rahvuslik vabadusliikumine 20. sajandi algul, mille keskseks kujuks oli

---

²² Niisuguse argumenteeriva võitluse suurepärase “käsiraamatu” on koostanud Konstanzi ülikooli poliitilise filosoofia professor Hubert Schleichert: “Wie man mit Fundamentalisten diskutiert, ohne den Verstand zu verlieren. Anleitung zum subversiven Denken” (3. Aufl., München 2003). Schleichert paljastab teravmeelse loogikaga küsitavusi ideoloogide ja fanaatikute kõnestrategieades, toob esile nende argumentide nõrkused ja vasturääkivused, vaikumisi eeldused ja retoorilised võtted, pakkudes lugejatele ka argumenteerimise alusteadmisi, et vaidlustes edu saavutada.

vägivallatu poliitilise võitluse ehk satjagraha²³ propageerija Mohandas Karamchand (Mahatma) Gandhi. Samuti võib sellekohaste näidetena esile tuua kodanikuõiguste liikumist Ameerika Ühendriikides 1950.–1960. aastatel²⁴ või Tiibeti vabastuliikumist. Ka apartheidi-režiimi²⁵ rahumeelse lõpetamisel Lõuna-Aafrika Vabariigis mängisid olulist rolli riigi erinevad kristlikud kirikud.

Maailmareligioonide vastastikuse mõistmise tasandil on tehtud samuti konkreetseid samme, püüdes sõnastada moraalsete käskude ühist tuuma. 16.–21. oktoobril 1970. aastal Kyotos toimunud konverentsil asutati rahvusvaheline interreligioosne organisatsioon “World Conference of Religions for Peace” (WCRP).²⁶ 1993. aasta septembris pidas Chicagos

---

²³ Satjagraha (sanskriti sõna tähendus ‘tões püsimine’) on poliitilise võitluse meetod, mille sõnastas M. K. Gandhi. Ta võttis aluseks hinduismis tuntud ahimsa (= mitte tappa, püüda austada iga olendi elu) ja muutis selle poliitiliseks võitlusvahendiks inglise koloniaalvõimude vastu. Tunnetatud põhimõtteid tuli järgida kompromissitult, võitlus pidi olema vägivaldne, kuid aktiivne, vastast tuli nõrgestada moraalse jõu ja üleolekuga. Tähtsamateks vormideks oli võimudega poliitilisest koostööst loobumine ning kodanikuallumatuse propageerimine. Kuna Gandhi oli usulistelt vaadetelt eklektik, kes sidus hinduismi komponendid kristluse teatud põhimõtete ja sotsiaalsete reformijate vaadetega, sattus ta vastuollu hinduistliku ortodoksia ja ühe äärmuslane mõrvas ta. Kui jälgida Briti võimude tegevusstrateegiat India rahvusliku vabastuliikumise ajal, siis just nemad töid mängu “religioosse kaardi”, õhutades rahvusliku liikumise lõhestamise eesmärgil vastuolusid hindude ja moslemite vahel.

²⁴ Mustanahaliste ja vaeste õiguste kaitseks organiseeritud kodanikuõiguste liikumise vägivaldne suuna liidriks oli pastor Martin Luther King, kes lähtus protestitegevuse organiseerimisel Gandhi vägivalduse põhimõttest. 1963. aastal korraldas M. L. King ligi 200 000 osalejaga massimeeleavalduse Washingtonis. 1964. aastal võeti liikumise survele vastu kodanikuõiguste seadus kui olulisim vahend värvilistele võrdsete õiguste tagamiseks, samuti seadus kõigi kodanike majandusliku toimetuleku kindlustamiseks. 1965. aastal aga võeti vastu seadus tühistada värviliste valimisõigused. M. L. King sidus kodanikuõiguste eest peetava võitluse hiljem Vietnami sõja vastase liikumisega. M. L. King ise langes 1968. aastal rassistide atentaadi ohvriks.

²⁵ Apartheid on rahvastiku jaotamine rassitunnuste järgi ja värvilise elanikkonna kodanikuõiguste piiramine.

²⁶ WCRP näol on tegemist rahvusvahelise organisatsiooniga, mille eesmärkideks on ühendada neid inimesi kõigist religioonidest, kes tahavad oma religiooni rahuväärtustele tuginedes rakendada oma religiooni rahu nimel maailmas. Vastastikku tunnustatakse erinevate religioonide erinevaid teid nende iseseisvuses selle ühise eesmärgi saavutamiseks. Organisatsiooni rahutöö aluseks on soov üksteist tunda, vastastikku mõista ja üksteisega dialoogi pidada. Organisatsioon tahab teadvustada religioonide olulist tähendust rahule, vastastikusele mõistmisele, õiglusele ja ökoloogiale. Eespool toodud põhimõtted on võetud WCRP/Deutschland põhikirjast: <http://www.religionsforpeace.net/Germany/index.php?content=satzung/index.php>, 08.12.2003.

oma esimest istungit “Parliament of the World's Religions”.²⁷ Nimetatud kohtumistel rõhutati iga üksiku inimese jagamatut väärikust ning mõisteti hukka vägivalla kasutamine konfliktides. Maailmareligioonide ühine liikumine rahukultuuri suunas ning religioosse pärimuse kuritarvitamise vastu sõja ja vägivalla heaks võib olla aluseks vaimulike ja ilmikute ühisele kooskõlastatud tegevusele kriisiolukordades ning aidata takistada nende pühade tekstide ja religioossete veendumuste kuritarvitamist poliitilistel ässitajatel.

Veel pole piisavalt uuritud seda, millal ja missugustel tingimustel suudavad religioossete pärimuste konflikte leevendada ja lahendada tõlgendused end maksma panna konflikte teravdavate ja soodustavate tõlgenduste suhtes. Siiski on aktuaalseid näiteid selle kohta, kuidas suurte religioonide kohalikud esindajad püüavad takistada oma traditsiooni ja sümbolite kuritarvitamist inimvaenuliku poliitika instrumentidena.

Lõpetuseks

Ei saa teha veel kaugeleulatuvaid järeldusi selle kohta, et religioosse rahumeelsuse ja vägivallatuse ülekandmist poliitika valdkonda saadab pikemas perspektiivis edu. Ka seda ei saa ennustada, kui edukas on see dialoogistrateegia, mida rakendatakse rahulikuma maailma loomise nimel.²⁸ Igatahes tuleb see strateegia meelde, et üksikinimesi ja inimgrupe ei juhi nende tegevuses ja otsustes üksnes sund ja raha. Mõistlikud argumendid aitavad suurendada inimeste valmisolekut toetada ühiseid

---

Infot WCRP missiooni, tegevuse, struktuuri, projektide ja muu kohta saab organisatsiooni koduleheküljelt: <http://www.wcrp.org>, 08.12.2003.

²⁷ Sellel kokkusaamisel sõnastati esmakordselt religioonide ajaloos erinevate religioonide minimaalne baaskonsensus väärtuste, mastaapide ja tegutsemisviiside osas. 4. septembril 1993 võeti vastu “Declaration Toward a Global Ethic”, millele kirjutasid alla viieteistkümne erineva religiooni ja usundi esindajad. Deklaratsioon sisaldas “nelja vältimatut korraldust”, milles nähti alust religioonide koostöö kestvale arengule: 1) vägivallatuse kultuur ja aukartus igasuguse elu ees; 2) solidaarsuse kultuur ja õiglane majanduskord; 3) tolerantsuse kultuur ja elu tõemeelsuses; 4) võrdõiguslikkuse kultuur ja mehe ning naise partnerlus. Deklaratsiooniga saab tutvuda aadressil <http://www.weltethos.org/index3.htm>, 08.12.2003.

²⁸ Vrd **R. S. Appleby**. *The Ambivalence of the Sacred. Religion, Violence, and Reconciliation*. Oxford, 2000. Lk 54–57.

tegevuseesmärgi. See tõdemus on innustanud konstruktiviste rõhutama dialoogi tähtsust ning otsima niisugust poliitiliste konfliktidega ümberkäimise meetodit, mis ühest küljest hindaks õiglaselt religioosset pärimusi ja praktikaid ning teisest küljest takistaks religioossetel ja rahvuslikel ässitajatel seda maailma tõlgendada oma poliitilistes huvides.

Kindlasti pole konstruktivistlik vaade religioonide rollist poliitilistes konfliktides mingi “universaalravim”, mis kõik probleemid lahendaks. Siiski on see usutav ja ka empiirilisel tõestatud vaade, mis võiks olla vastustsenaariumiks Huntingtoni “tsivilisatsioonide vältimatule kokkupõrkele”. Tänapäeva sõdu ja relvastatud konflikte analüüsides ei jää nimelt märkamata, et religioonide kokkupõrkega on neis konfliktides tegemist vaid väga harvadel juhtudel. Üldjuhul on need tavalised või-mu-, heaolu- või valitsemiskonfliktid, mis tekivad poliitilise eliidi vahel. Paraku kasutab poliitiline eliit tihti oma toetajate “jalule tõstmiseks” ja motiveerimiseks ka religioosse retoorika abi, manipuleerides sakraalsete sümbolite ja pühade tekstidega. Konstruktivistliku analüüsi eesmärk ongi välja selgitada niisuguse religioosse retoorika mehhanismid, sõnastada vajalikud vastustrateegiad (eelkõige argumenteeriva dialoogi kujul) ja ennustada nende võimalikku edu. Sellise analüüsi puhul ei tohi lähtuda ekslikust eeldusest, nagu oleksid head argumendid iseenesest juba rahu tagatis. Argumenteerivat dialoogi tuleb täiendada erinevate majanduslike ja sotsiaalsete arengustrateegiatega, mõnikord on vältimatu kasutada koguni vastuvägivalda. Nende lisastrateegiatega rakendamise vajadus sõltub suuresti sellest, kuidas on religioonide esindajad suutnud delegitimeerida vägivalda kasutamise religioonis ja omakorda religiooni kasutamise poliitika vahendina. Uue ususõdade ajastu saabumine pole vältimatu ning maailmareligioonide panust rahu nimel ei tohiks alahinnata — nagu ka nende võimalikku kasutamist vägivaldainstrumentidena konfliktikäitumises.

Andres Saumets (M.Th.),

KVÜÕA humanitaar- ja sotsiaalteaduste õppetooli juhataja.